

3. Решетняк В. И., Черных И. И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе: Пособие. — М.: Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. — 80 с.
4. Черных И. И. Заочное производство в гражданском процессе. — М., 2000. — 98 с.
5. Уткина И. В. Заочное решение в гражданском процессе. — М: ООО «Городец-издат», 2003. — 192 с.
6. Фурса С., Щербак С., Євтушенко О. Цивільний процес України. Проблеми і перспективи: Науково-практичний посібник. — К.: Видавць Фурса С.Я. КНТ, 2006. — 448 с.
7. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. М. К. Треушникова. — М., 2003. — С. 394—395.
8. Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. М. А. Вукот. — М.: Юрист, 2004. — 459 с.
9. Гражданское процессуальное право: Учебник / С. А. Алехина, В. В. Блажеев и др.; Под ред. М. С. Шакарян. — М.: ТК Велби; Проспект, 2004. — 584 с.
10. Лихута Л. М., Бейцун І. В. Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах (2008 р.) // <http://www.scourt.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 18.07.09.

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

УДК 343.1

О. Г. Яновська,
адвокат, канд. юрид. наук, доцент кафедри
конституційного та адміністративного права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОСОБЛИВОСТІ АКМЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань процесу доказування в змагальному кримінальному процесі, зокрема при розгляді кримінальних справ судом присяжних. У статті аналізуються особливості збору, представлення та оцінки доказів у суді, визначається значення доказування в системі акмеологічного впливу в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: змагальність, кримінальний процес, доказування, суд присяжних, акмеологічний вплив.

Проголошення незалежності Україною та затвердження нової Конституції України стали визначними подіями для реформуван-

ня правової системи, основою якої стали спроби переосмислення та вдосконалення судової гілки влади. В цілому, гуманістичне спрямування правовідносин у сфері здійснення судочинства призвело до розуміння необхідності нормативного врегулювання змагальної системи відправлення правосуддя в країні.

Основним законом України визначено головний обов'язок держави, який полягає в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України). Це конституційне положення знаходить своє втілення і у кримінально-процесуальному законодавстві нашої держави. Серед інших завдань кримінального судочинства першим визначено охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь (ст. 2 КПК України). Водночас, метою кримінального судочинства є швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних осіб, застосування норм закону з метою притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив злочин, та недопущення покарання невинуватих осіб.

Указані завдання кримінального судочинства є спеціально-галузевим відтворенням конституційних положень щодо презумпції невинуватості особи в кримінальному процесі. Так, ст. 62 Конституції України встановлює неможливість визнання особи винною у скоєнні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ст. 129 Конституції України також визначає серед основних засад судочинства принцип забезпечення доведеності вини.

Закріплення в ст. 129 Конституції України принципового положення, відповідно до якого судочинство по кримінальних справах здійснюється на засадах рівноправності сторін та їх змагальності, що набуло статусу принципу кримінального процесу, дає підстави для подальшого дослідження проблем, пов'язаних із ефективним здійсненням процесуальних функцій у кримінальному судочинстві.

Однак, практична реалізація згаданих принципів кримінального судочинства в Україні можлива лише в ході процесу доказування по кримінальній справі, що відбувається відповідно із кримінально-процесуальним законодавством. У цілому доказування є змістом усієї процесуальної діяльності учасників кримінально-процесуальних правовідносин. Кожен учасник процесу має чітко визначені законом мету та завдання своєї процесуальної діяльності. Залежно від цих завдань і різниться загальна направленість процесу доказування суб'єктів кримінального судочинства. Так,

органи дізнання, слідства, прокуратура у відповідності до ст. 22 КПК України зобов'язані всебічно, повно і об'єктивно дослідити обставини кримінальної справи, виявити обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують та обтяжують його відповідальність. Стаття 48 КПК України визначає спрямування доказової діяльності захисника в кримінальному процесі, а саме, з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підзахисного. Такі учасники процесу, як потерпілий, цивільний позивач і відповідач, їх представники, законний представник обвинуваченої особи так само беруть участь у доказуванні по кримінальній справі з метою захисту своїх прав та законних інтересів. Суд у відповідності із принципом розподілення функцій у кримінальному процесі здійснює функцію розгляду справи, яка, зокрема, передбачає створення необхідних умов для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав. Крім того, безумовно головним напрямком діяльності суду є оцінка доказів за своїм внутрішнім переконанням та відповідно до закону (ст. 323 КПК України).

Таким чином, можна визначити, що доказування здійснюється всіма учасниками кримінально-процесуальних відносин, але обсяг обставин, що підлягають доведенню, та механізм участі в цьому процесі залежить від процесуальних функцій кожного із суб'єктів кримінального судочинства.

Особливого значення та наповнення набуває доказування в кримінальному процесі, що характеризується такими ознаками як змагальність, диспозитивність, участь народу в здійсненні правосуддя. В цілому, змагальність як принцип кримінально-процесуальної діяльності в Україні свою повноцінну реалізацію набуває саме на судових стадіях кримінального процесу. Однак, враховуючи сучасний стан здійснення правосуддя в країні, треба відзначити недостатній рівень забезпечення саме принципу змагальності в суді. Безпосередньо порушення рівноваги між сторонами в кримінальному процесі стосуються і процесу доказування.

Перспективним представляється розвиток принципу участі народу в здійсненні правосуддя, зокрема, запровадження суду присяжних, передбаченого Конституцією України. Під час розгляду кримінальних справ за участю суду присяжних можливе найповноцінніше використання принципу змагальності, рівності сторін, у тому числі і відносно процесу доказування.

У цілому, саме при такій формі кримінального судочинства, як здійснення правосуддя за участю присяжних засідателів, найповніше реалізуються функції обвинувачення та захисту, в умовах змагальності, усності та безпосередності дослідження доказів у суді. Саме в суді присяжних можна говорити про найвищий ступінь ефективності реалізації сторонами обвинувачення та захисту своїх процесуальних завдань.

З метою досягнення тих завдань, що стоять перед обвинувачем та захисником у кримінальному процесі, ці суб'єкти кримінально-процесуальних відносин повинні здійснювати стратегічне та тактичне планування своєї діяльності. Таке планування повинно виходити із тієї цілі, що стоїть перед певною стороною в процесі і враховувати наявні організаційні, процесуальні та психологічні засоби, що можуть бути використані в ході дослідження доказів по кримінальній справі та представленні і доведенні своєї правової позиції. Тобто, процесуальна діяльність обвинувача та захисника в кримінальному процесі, в цілому, і за участю суду присяжних, зокрема, повинна виходити із стратегічних завдань сторін та тактичних засобів і прийомів, що можуть бути використані в межах кримінально-процесуальної діяльності.

Крім того, не можна не помітити, що і прокурори, і адвокати використовують при здійсненні своїх професійних функцій різноманітний психологічний арсенал. І це не випадково. Адже, вдале використання засобів психологічного впливу може стати найефективнішим засобом досягнення прокурорами і адвокатами мети своєї процесуальної діяльності, збільшити результативність своїх активних процесуальних дій та зміцнити правову позицію по справі.

Найчастіше засоби психологічного впливу використовуються учасниками судових процесів інтуїтивно, на підставі раніше отриманого досвіду спілкування з іншими людьми. Цьому напрямку вдосконалення професійної майстерності представників юридичного фаху потрібно приділяти більше уваги. Адже вдале використання методів та засобів психологічного впливу, розуміння суті такого впливу, механізмів його дії, факторів, що впливають на ефективність застосування психологічного впливу, а також сформованих умінь та навичок по використанню технології його застосування на практиці повинно значно підвищити рівень ефективності професійної юридичної діяльності. Безсумнівно, застосування психологічного впливу у такій сфері людської активності, як судовий розгляд та вирішення справ, у тому числі, кри-

мінальних, повинно відбуватись лише на засадах гуманістичних принципів. Такий вид психологічного впливу, що є невід'ємною рисою професіоналізму, може називатися акмеологічним. У процесі доказування по кримінальних справах неодмінним чинником досягнення високого рівня реалізації процесуальних функцій є використання методологічних засад застосування акмеологічного впливу. Закономірності, принципи та методи акмеологічного впливу в кримінальному судочинстві визначають найефективіший порядок подання та представлення доказів у суді.

Однак, у вітчизняній процесуальній науці відсутні дослідження з питань, пов'язаних із акмеологічно-ефективними методами доказування у кримінальних справах, у тому числі, що розглядаються за участю суду присяжних. У той же час, створення нового Кримінально-процесуального кодексу України, що буде визначати процесуальний порядок функціонування суду присяжних, потребує вивчення даної проблеми та вироблення виважених та взаємоузгоджених правових норм, що будуть на необхідному рівні забезпечувати рівність сторін під час збору, перевірки та оцінки доказів по кримінальних справах підсудних суду присяжних.

Специфіка винесення рішення присяжними засідателями обумовлює значні особливості і процесу доказування по кримінальних справах, що розглядаються судом присяжних. Враховуючи безпосереднє сприйняття присяжними засідателями обставин кримінальної справи з тієї доказової інформації, що представляється та досліджується сторонами в процесі та відсутність можливості критичного сприйняття законності джерел поданих доказів, процесу збору та фіксації доказових матеріалів, особливого значення набуває процес визначення допустимості наявних в справі доказів.

На початку XX сторіччя російський процесуаліст М. М. Розін писав, що «обставини, що підлягають доказуванню, повинні бути підтверджені лише доказами, з процесуальної точки зору допустимими» [1]. М. М. Михеєнко вважав, що «при вирішенні питання щодо допустимості доказів та їх джерел береться до уваги в основному дотримання процесуальної форми їх залучення до справи». Допустимість характеризує, перш за все, джерело доказу, а також засоби, форми та умови його отримання. Допустимість доказів включає в себе кілька критеріїв: 1) законність джерела доказу (ч. 2 ст. 65 КІЖ України); 2) одержання фактичних даних у передбаченому законом порядку (з дотриманням процесуальної форми); 3) дотримання процесуальної форми закріплення доказу;

4) одержання фактичних даних належним суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин.

Доказ повинен бути визнаний недопустимим у випадку недотримання будь-якого з вищенаведених критеріїв допустимості доказів. Однак, треба враховувати й істотність допущених порушень закону в процесі отримання доказів. У цьому аспекті безумовними представляються недопустимими такі підстави визнання доказів, як використання невизначеного законом джерела фактичних даних та одержання цих даних неправомочним суб'єктом. У випадку порушення процесуальної форми отримання та закріплення фактичних даних, суд, при вирішенні питання про визнання доказів недопустимими, повинен з'ясувати можливість усунення таких порушень у суді. Одночасно, треба зазначити, що ми вважаємо можливість таких виправлень допущених порушень закону достатньо обмеженою.

У кримінально-процесуальному кодексі України не регламентована процедура визнання доказів недопустимими. Тож, вирішення цього питання часто викликає багато проблем на практиці. Звичайно, сторони мають право заявити клопотання про визнання доказу недопустимим ще на стадії досудового розслідування. Однак, враховуючи те, що переважну більшість доказових матеріалів збирає і долучає до матеріалів кримінальної справи орган слідства, подання клопотання про недопустимість доказу тому ж самому слідчому не представляється ефективним. Саме тому, найбільшій актуальності проблема визнання доказів недопустимими набуває на етапі попереднього слухання справи суддею.

Вирішення поданих сторонами клопотань про визнання доказів недопустимими на стадії попереднього слухання справи особливо є доречним у змагальному кримінальному судочинстві. Адже при такій процедурі забезпечується правомірність призначення справи до судового розгляду, недопущення оголошення та дослідження недопустимих доказів у суді, забезпечується безперервність судового слухання справи, недопущення впливу на внутрішнє переконання судді, що буде брати участь у судовому розгляді справи, вирішення питання про недопустимість доказів.

Окремо в кримінально-процесуальному законодавстві повинно бути визначено, на кого покладається обов'язок доведення порушень закону при отриманні доказів. Російські процесуалісти пішли наступним шляхом: якщо клопотання про визнання доказів недопустимими подано стороною захисту, тягар спростування

поданих захистом доводів покладається на сторону обвинувачення. В усіх інших випадках тягар доведення порушень закону при отриманні доказів покладається на сторону, що заявила клопотання про визнання доказу недопустимим. Представляється таке вирішення питання доречним та відповідаючим загальному принципу презумпції невинуватості.

У цілому процедура вирішення питання про недопустимість доказів під час попереднього розгляду справи суддею потребує нормативного врегулювання, а крім цього, і методичного супроводження діяльності суддів на цьому етапі судочинства. Процес вирішення питання про недопустимість доказів може бути розпочатий із подання клопотання будь-якою із сторін.

Копія цього клопотання повинна бути надана протилежній стороні завчасно з метою створення умов для підготовки до спростування доводів сторони, що заявила клопотання. В усякому разі, навіть, якщо клопотання про визнання доказів недопустимими подається в день попереднього слухання справи, таке слухання повинно бути відкладено.

Проблема визнання доказів недопустимими в змагальному кримінальному процесі тісно пов'язана з так званою проблемою «асиметрії доказів». Її зміст полягає в двох положеннях: 1) якщо в ході розслідування по кримінальній справі слідчим були отримані докази, що виправдовують обвинуваченого чи пом'якшують його відповідальність, з порушенням процесуальної форми, чи можуть бути вони використані стороною захисту на підтвердження своєї правової позиції по справі та спростування доводів обвинувачення; 2) якщо буде встановлено, що захист надає докази, отримані із порушенням закону, чи розповсюджуються на ці докази правила щодо недопустимості доказів.

Конституція України визначає, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, але усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62). Таким чином, вважаємо логічно правильним висунути такі положення: 1) якщо порушення закону при отриманні доказів, що підтверджують невинуватість особи чи пом'якшують її відповідальність, були допущені стороною обвинувачення, такі докази можуть бути використані стороною захисту; 2) у випадку подання стороною захисту доказів, отриманих нею із порушенням закону, такі докази повинні бути визнані недопустимими.

Будь-яке рішення щодо недопустимості доказів, прийняте в ході попереднього слухання справи чи під час судового слідства, може бути оскаржене в апеляційному порядку. Таке право учасників процесу повинно бути закріплено в нормі закону та визначений процесуальний порядок розгляду таких скарг.

Не менш важливими з точки зору досягнення акмеологічної ефективності в реалізації процесуальних функцій обвинувачення та захисту є і порядок та спосіб представлення доказів сторонами в ході судового слідства. Вище нами вже зазначалась така особливість судового слідства за участю суду присяжних, як ознайомлення із обставинами розглядуваної кримінальної справи присяжних засідателів безпосередньо під час дослідження доказів у суді. Така особливість суду присяжних як форми кримінального судочинства призводить до необхідності підвищення об'єктивізації в представленні доказів сторонами.

Кожна з сторін у процесі має за мету представити присяжним засідателям свою версію події злочину. Залежно від цих версій і відбувається представлення та доведення доказів, поєднання їх у певні логічні ланцюжки. З метою підвищення ефективності суду присяжних необхідним представляється такий порядок представлення доказів сторонами, який би сприяв підвищенню об'єктивізації сприйняття присяжними фактів, пов'язаних із розглядуваною ними кримінальною справою. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне дотримання такого порядку представлення доказів у суді присяжних, який би відповідав етапам розвитку події злочину. Такий порядок з'ясування обставин злочину дасть можливість присяжним побудувати логічно зв'язану картину події злочину та, в цілому, відповісти на питання, чи мала місце подія злочину.

Надання присяжним засідателям допустимих доказів у порядку, що об'єктивно відтворює подію злочину є основою формування достовірної картини події злочину у суддів факту, що, в свою чергу, зумовлює ефективність суду присяжних.

Крім порядку представлення доказів у суді присяжних, не менш важливим є і спосіб представлення доказів сторонами. Абсолютно різне враження залишає у присяжних засідателів інформація, подана шляхом проведення допитів учасників подій, та інформація, зафіксована за допомогою науково-технічних засобів. Застосування аудіо-, відео-, фотоматеріалів завжди є ефективним для реконструкції у свідомості суддів подій, що досліджу-

ються в судовому процесі. Такі матеріали дають змогу більш об'єктивно, шляхом безпосереднього сприйняття суддями обставин скоєного злочину, оцінити подані сторонами докази. Особливого значення наочні матеріали набувають саме в суді присяжних. Адже шляхом самостійного сприйняття обстановки та обставин скоєного злочину присяжні засідателі мають можливість скласти об'єктивовану картину події злочину, більш критично оцінити докази, що надаються сторонами.

Безсумнівним є те, що доказування є основним змістом кримінально-процесуальної діяльності в цілому та в суді, зокрема. Можна говорити про те, що ефективність діяльності будь-якого суб'єкта кримінально-процесуальних відносин безпосередньо залежить від ефективності його включення в процес доказування. Належне нормативне забезпечення процесуальних можливостей учасників кримінального судочинства брати участь у доказуванні по кримінальній справі та їх власна діяльність по реалізації таких можливостей доказування своїх правових позицій у кримінальному процесі забезпечують необхідний рівень захисту прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Результативність діяльності учасників судового розгляду кримінальної справи, в тому числі, і при залученні народного елемента, має цілком реальне відображення у тому судовому рішенні, що приймається професійними суддями, народними засідателями та присяжними. Таким чином, буде цілком справедливим твердження, що не тільки процес збору і представлення доказів у змагальному кримінальному процесі має свої особливості, але і процес оцінки цих доказів повинен мати свою специфіку в умовах незаангажованості суддівського елемента.

Кримінально-процесуальний кодекс України (ст. 323 КПК України) визначає, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Вітчизняний кримінальний процес базується на принципі вільної оцінки доказів, хоча не виключає і певної формалізації у чітко визначених законом випадках. Наприклад, вимога мотивування судом неприйняття до уваги висновку експерта, випадки обов'язкового призначення експертизи і т.д. У цілому, змагальний кримінальний процес і повинен базуватися саме на принципі вільної оцінки доказів, такої оцінки, яка не зв'язана ніякими формальними критеріями. В деяких країнах, наприклад, у

Великобританії, діє принцип «відсутності розумних сумнівів», що так само є принципом, притаманним змагальній судовій системі.

Однак, застосування принципу вільної оцінки доказів ні в якому разі не повинно перешкодити нормативному визначенню таких основоположних понять, як допустимість, достатність, достовірність та належність доказів. Представляється доречним включення відповідних норм до кримінально-процесуального кодексу.

Окремої уваги заслуговує дослідження поняття «совість» та її ролі в процесі оцінки доказів у кримінальному судочинстві. Адже, наприклад, Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації (ст. 17) передбачає вільну оцінку доказів по кримінальній справі, що здійснюється у відповідності із законом та совістю. Ще Гегель писав, що «кожен суддя повинен мати совість, вона має силу, і в цьому полягає привілей судді, совість інших не має сили, іншими словами, вони не судді. Відносно совісті ті й ті рівні, але совісті судді дано право виносити вирок» [3]. «Судити у відповідності із переконанням, означає судити по совісті, виносити тільки такі рішення, у правильності, справедливості яких суддя глибоко та впевнено переконаний, не піддаватися впливам та натискам, звідки б вони не походили...», — писав М. С. Строгович. Особливого значення категорія совісті набуває при розгляді кримінальних справ судом присяжних. Присяжні засідателі є народним судом совісті. Їх рішення не потребують мотивації, обґрунтувань як з точки зору логіки, так і нормами закону. Тому винесення рішення судом присяжних в основному і спирається на внутрішнє переконання, основним чинником формування якого виступає персональна совість кожного присяжного засідателя.

Проблеми процесу доказування в змагальному кримінальному процесі потребують свого дослідження. Це вимога не тільки суто наукова, теоретична, це виклик судової практики сьогодення. Треба також визнати, що всебічне вивчення теоретичних основ акмеологічного впливу, в тому числі, в процесі доказування, та створення цілісної технологічної системи регуляції поведінки в ході професійного спілкування фахівців системи «людина–людина» в галузі судової діяльності, дозволить значно підвищити рівень ефективності професійної діяльності таких фахівців, як обвинувачі та захисники в кримінальному судовому процесі та вплине на об'єктивність та обґрунтованість судових рішень, що приймаються як судьями одноособово, так і «колегіально».

Література

1. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. — Петроград, 1916. — С. 394—395.
2. Михеєнко М. М. К вопросу об оценке доказательств и их источников в советском уголовном процессе // Проблемы розвитку кримінального процесу в Україні. Вибрані твори. — К., 1999. — С. 18.
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права. — М., 1990. — С. 45.
4. Строгович М. С. Курс уголовного процесса: В 2-х т. — М., 1968. — Т. 1. — С. 179.

Стаття надійшла до редакції 02.07.09.

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

УДК 378.0153

О. М. Котикова,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки та психології,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВОВИЗНАВЦІВ

У статті розглянуто проблеми стандартизації психолого-педагогічної підготовки майбутніх правознавців, які можуть бути вирішені шляхом надання відповідним навчальним дисциплінам професійно-зорієнтованого характеру.

Ключові слова: психолого-педагогічна підготовка, стандарти юридичної освіти, майбутні правознавці, професійно-зорієнтовані дисципліни.

Вища освіта в Україні набуває нині нового спрямування, яке б враховувало як вітчизняний досвід підготовки майбутніх фахівців, так і нові тенденції, поява яких спричинена потребою входування у європейський освітній простір. Ці чинники мають активізувати зусилля теоретиків і практиків професійної освіти, викладачів і науковців, відповідних інституцій, причетних до створення галузевих стандартів вищої освіти.

Система поглядів щодо вдосконалення освіти та науково-дослідницької діяльності, а також практичні заходи з їх реалізації